

Οι γειτονιές του πολιτισμού

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Επιστημονική μέθοδος και κοινωνική ιεραρχία αρμοδιοτήτων

4

Μαρία Βιδάλη

Η τέχνη της φιλοτεχνίας

18

Νίκος Παναγιωτόπουλος & Μαρία Βιδάλη

Ο κόσμος των παραστάσεων^(A)

Ο κοινωνικός χώρος του κοινού των θεάτρων

64

Δέσποινα Βαλάση

Προνομιακή μάθηση ή εκμάθηση του προνομίου

Ο κοινωνικός χώρος της ελίτ δευτεροβάθμιας ιδιωτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα

95

Θεόδωρος Θάνος

Σχολικές διαιρέσεις και κοινωνικές διακρίσεις

Η πρόσβαση των κοινωνικών ομάδων στην ανώτατη εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα (2001-2009)

124

Franz Schultheis

La comparaison interculturelle: questions de méthodes et de pratiques

173

Εκτός θεματικής

Christian de Montlibert

Les apories des discours sur la mondialisation

178

Bernard Vernier

L'anthropologie sociale est-elle soluble dans l'anthropologie du symbolique?

Sur l'inceste du deuxième type chez Françoise Héritier

189

Virgílio Borges Pereira & João Queirós

State, housing and the «social question» in the city of Porto (1956-2006)

An analysis on the making of doxa, orthodoxy and «alodoxia effects» in the (re)production of state housing policies

203

Νίκος Παναγιωτόπουλος

Επιστήμη της επιστήμης των «μικρών χωρών»

Ερευνητικό σημείωμα

215

Επιστημονική μέθοδος και κοινωνική ιεραρχία αρμοδιοτήτων

Αν πριν από περίπου είκοσι χρόνια η εγκαθιδρυμένη αντίθεση μεταξύ των δύο κυρίαρχων επιστημονικών στάσεων που δομούσε το κοινωνιολογικό πεδίο –δηλαδή, μεταξύ αυτής την οποία «θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε θεωρητικιστική» και η οποία συμβολιζόταν από τη σχολή της Φρανκφούρτης, δηλαδή από ανθρώπους που, χωρίς να κάνουν εμπειρική έρευνα, καταγγέλλουν προς πάσα κατεύθυνση τον θετικιστικό κίνδυνο», και αυτής την οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε θετικιστική– έπληττε οποιαδήποτε προσπάθεια να ορισθεί και να αναγνωρισθεί αυστηρά μια πραγματικά επιστημονική κοινωνιολογία, να προταθεί και να επιβληθεί, όπως έλεγε ο Pierre Bourdieu, μια «εμπειρική κοινωνιολογία θεμελιωμένη θεωρητικά, μια κοινωνιολογία που θα μπορούσε να έχει κριτικές προθέσεις (όπως κάθε επιστήμη), η οποία, όμως, θα έβρισκε την ολοκλήρωσή της μόνο εμπειρικά», δεν θα είχε κανείς ιδιαίτερη δυσκολία να διαπιστώσει και σήμερα πόσο ισχυρή παραμένει η αντίθεση μεταξύ της εμπειρικής έρευνας χωρίς θεωρία, η οποία μέσω της μεθοδολογικής απαγόρευσης ευνοεί τη χωρίς φαντασία αυστηρότητα του υπερεμπειρικού θετικισμού, και της θεωρίας χωρίς αντικείμενο, η οποία μέσω του εννοιολογικού φετιχισμού ευνοεί την «όραση χωρίς αυστηρότητα» της κοινωνικής φιλοσοφίας. Η επιστημονικά καταστροφική κι επιστημολογικά αθεμελίωτη αντίθεση μεταξύ της «κοινωνικής θεωρίας» χωρίς εμπειρικά θεμέλια και της εμπειρίας χωρίς θεωρητικό προσανατολισμό, η αντίθεση μεταξύ του μεθοδολογισμού – δηλαδή της τάσης διαχωρισμού του στοχασμού περί της μεθόδου από την πραγματική χρησιμοποίησή της, της καλλιέργειας της μεθόδου για την ίδια την μέθοδο, η οποία, αποχωρίζοντας τη μέθοδο από το αντικείμενο, περιορίζει το πρόβλημα της θεωρητικής κατασκευής του επιστημονικού αντικειμένου στην τεχνική χρησιμοποίησης

δεικτών κι εμπειρικών παρατηρήσεων– και του θεωρητικισμού –δηλαδή της θεωρητικής εργασίας που γίνεται για την ίδια τη θεωρία, του θεσμού της θεωρίας ως κλειστού, μεμονωμένου και αυτοαναφορικού χώρου «λογολογίας», όπως το χαρακτήριζε ο Kenneth Burke, όπου η θεωρία δεν είναι, συχνά, παρά ένα είδος προγραμματικού λόγου (παλαιότερα περισσότερο προφητικού) που γεννιέται από μια συγκοπή ή ένα αμάλγαμα θεωριών– συνιστούν αντιθέσεις που εξακολουθούν να παραμένουν κυρίαρχες στο επιστημονικό μας πεδίο.

Η αντίθεση αυτή, η οποία βρίσκει την αρχή της στον κοινωνικό καταμερισμό της επιστημονικής κοινωνιολογικής εργασίας, συνεχίζει να εγγράφεται στις νοητικές και θεσμικές δομές του κοινωνιολογικού επαγγέλματος, να θεμελιώνεται στην κατανομή πόρων, θέσεων εργασίας και αρμοδιοτήτων. Έτσι, οι εργασίες που ονομάζονται «θεωρητικές» ή «μεθοδολογικές» συνεχίζουν σε μεγάλο βαθμό να μην είναι παρά ιδεολογίες, δηλαδή ιδιοτελείς, πλην όμως με γερά θεμέλια, αυταπάτες που δικαιολογούν και νομιμοποιούν ειδικές μορφές και ιεραρχίες επιστημονικών αρμοδιοτήτων, κοινωνικά θεμελιωμένων. Πράγματι, δεδομένων των δομικών επιδράσεων της διεθνούς συμβολικής κυριαρχίας εντός της οποίας αποκτά το πλήρες νόημά του ό,τι συμβαίνει εντός ενός περιφερειακού επιστημονικού πεδίου, όπως είναι το δικό μας¹, όλα μας πείθουν πως η αναγκαιότητα της υπέρβασης της αντίθεσης μεταξύ των υπερμάχων της φιλοσοφικής κοσμικής φλυαρίας και των αρχιερέων των θετικιστικών κωδικοποιήσεων των μεγάλων επιστημονικών γραφειοκρατιών –οι οποίοι, για να παραφράσουμε τον Weber, διέπονται από μια λογική ανάλογη αυτών που νομίζουν πως ο σωστός βηματισμός προϋποθέτει τη γνώση της ανατομίας– συνεχίζει να αποτελεί σημαντικό επιστημονικό (και πολιτικό) διακύβευμα του εθνικού κοινωνιολογικού μας πεδίου.

1. N. Panayotopoulos, «Le champ sociologique grec et les effets de la domination symbolique internationale», *Regards Sociologiques*, 30, 2005, σσ. 91-99, μεταφρασμένη αναδημοσίευση στο Ν. Παναγιωτόπουλος (επιστ. επιμ.), *Διεθνής κυκλοφορία των ιδεών στο χώρο των ευρωπαϊκών κοινωνικών επιστημών: Πρακτικά Συνεδρίου 1-2 Ιουλίου 2005* (μτφρ.: Ε. Γιαννοπούλου), Αθήνα: Πολύτροπον, 2007, σσ. 45-58.

Η τέχνη της φιλοτεχνίας¹

«Ce sont les regardeurs qui font les tableaux,
on découvre aujourd’hui le Greco,
le public peint ses tableaux trois cent ans après l’auteur en tire».
M. Duchamp

Αν θέλει κάποιος να επιβεβαιώσει πρακτικά, ευδιάκριτα και άμεσα το γεγονός πως η κοινωνιολογία ενοχλεί, τότε, το να επιχειρήσει –όπως σκοπεύουμε να πράξουμε εδώ– να επιβεβαιώσει τη διαπίστωση και την ισχύ της πολύ δυνατής συσχέτισης που υφίσταται και διατηρείται μεταξύ της επίσκεψης στα μουσεία και του επιπέδου εκπαίδευσης των επισκεπτών, προσδιορίζοντας τη φιλοτεχνία σε συνάρτηση με τη σχολική και οικογενειακή εκπαίδευση και μόρφωση (με την πρώτη να εξαρτάται στενά από τη δεύτερη), αποτελεί, ίσως, μία από τις ενδεδειγμένες επιλογές. Κι αυτό όχι μόνο επειδή η κοινωνιολογία αποκαλύπτει, όπως όλες οι επιστήμες, όπως θα έλεγε ο Bachelard, «αθέατες σχέσεις»², αλλά, κυρίως επειδή, στην περίπτωση της, το αθέατο παίρνει, συχνά, μια ιδιάζουσα μορφή: τη μορφή, δηλαδή, του «απωθημένου», για να μιλήσουμε όπως ο Bourdieu, που αποκρύπτεται τόσο περισσότερο επιμελώς όσο περισσότερο αφορά μηχανισμούς ή πρακτικές που «διαφεύδουν κατάφωρα το δημοκρατικό credo»³. Επιδίωξη, πράγματι, της παρούσας εργασίας αποτελεί η ανάδυση μιας μορφής και διάστασης αυτού του συλλογικού «απωθημένου», και, πιο συγκεκριμένα, των κοινωνικών όρων δυνατότητας της φιλοτεχνίας.

Εδώ και δεκαπέντε περίπου χρόνια, η προσφυγή στο marketing, ως τρόπο διαχείρισης των σχέσεων μεταξύ των (κυρίως μεγάλων) μουσείων και του κοινού τους, αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα κι έντονα στη χώρα μας. Η ανάπτυξη

αυτή πραγματοποιήθηκε μέσα σ’ ένα περιβάλλον όπου οι καθοριζόμενες, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πολιτικές στοχεύσεις που αφορούν τον πολιτισμό συντείνουν στο να επιτρέψουν την είσοδο της παραγωγής της γνώσης, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού στο εμπορικό πεδίο σε συνδυασμό, βέβαια, με την παράλληλη απόσυρση του Κράτους από αυτούς τους χώρους.

Στο γενικότερο αυτό πλαίσιο, η άνοδος κι η επιβολή της διαδικασίας του marketing στον τρόπο λειτουργίας των μουσείων τείνει να γίνεται, σήμερα, αντιληπτή ως ένα είδος φυσικής αναγκαιότητας σε τέτοιο σημείο μάλιστα ώστε οι θεωρούμενοι ως «εκσυγχρονιστικοί» προβληματισμοί σχετικά με το μέλλον των μουσείων, που αναπτύσσονται τόσο στο πεδίο διαμόρφωσης των δημόσιων προβληματικών όσο και στο εσωτερικό των αντίστοιχων επαγγελματικών χώρων, ν’ αφορούν περισσότερο τον ίδιο τον τρόπο λειτουργίας αυτής της διαδικασίας παρά τη σημασία, τη λειτουργία και τις επιδράσεις της⁴. Αναλυτικότερα, αυτή η «εκσυγχρονιστική» (αντίληψη) συγκροτεί, μαζί με την παραδοσιακή αντίληψη για τη σχέση με την κουλτούρα, και, ειδικότερα, με τα έργα τέχνης –η οποία δομείται ακόμη στη βάση της «ιδεολογίας του χαρίσματος»–, το σημερινό κυρίαρχο κοινωνικό διάζευγμα στο χώρο των μουσείων, ομόλογο της παλιάς αντίθεσης που παρουσιαζόταν με τους όρους του «ναού» και του «τόπου συναλλαγής»⁵.

1. Πραγματοποιημένη με την οικονομική στήριξη του «Ιδρύματος Κωστόπουλου», η έρευνα που παρουσιάζεται εδώ ξεκίνησε υπό την καθοδήγηση του Pierre Bourdieu και, στη συνέχεια, ολοκληρώθηκε στα πλαίσια της εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με τίτλο: «Τα μουσεία και το κοινό τους: Συμβολή σε μια κοινωνιολογία της πολιτισμικής διάχυσης» (Πανεπιστήμιο Κρήτης,

2009). Το παρόν άρθρο αποτελεί αναθεωρημένη έκδοση τμήματος της διατριβής αυτής.

2. Βλ. Ch. de Montlibert, *Εισαγωγή στην κοινωνιολογική συλλογιστική* (μτφρ.: Κ. Διαμαντάκου, εισαγ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, 1999.

3. Βλ. P. Bourdieu, *Νόστιμον Ήμαρ-Οκτώβριος 1996* (επιμ. & πρόλ.: Ν. Παναγιωτόπουλος),

Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1999, σσ. 145-150.

4. Βλ. J. Le Marec, «La relation entre l’institution muséale et les publics: confrontation de modèles», στο *Musées, connaissance et développement des publics*, Παρίσι: Ministère de la Culture et de la Communication de France, 2005.

5. Βλ. D. Cameron, «The museum, a Temple or the Forum», *Curator*, XIV, 1, 1971, σσ. 11-24.

Ο κόσμος των παραστάσεων^(Α)1

Ο κοινωνικός χώρος του κοινού των θεάτρων

«Θεωρώ προβληματικό να με ρωτάς για το μορφωτικό επίπεδο τη στιγμή που μιλάμε για θέατρο»
Θεατής

Πίνακας 1
«Υπήρχαν ερωτήσεις που θεωρήσατε προσβλητικές; Αν ναι, ποιες» κατά μορφωτικό επίπεδο

Επίπεδο εκπαίδευσης	Μορφωτικό Επίπεδο & Επάγγελμα Γονέων & Παππούδων
Υποχρεωτική ή λιγότερο	1 2,44%
Δευτεροβάθμια	10 24,39%
Πανεπιστημιακή	29 70,73%
Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	1 2,44%
Σύνολο απαντήσεων	41 100,00%

Το ν' αγωνισθεί κάνεις σήμερα για να κάνει απλώς τη δουλειά του κοινωνιολόγου, δηλαδή να εφαρμόσει στον κοινωνικό κόσμο μια ρασιοναλιστική φιλοσοφία της γνώσης κι έναν σχεσιακό τρόπο επιστημονικής προσέγγισης αντικειμενοποιώντας το άρρητο, αναδεικνύοντας το κρυφό και το κεκαλυμμένο, διασπώντας αυτό που η ιδεολογία –η οποία έγινε κοινός νους– ενώνει, συσχετίζοντας φαινομενικά ασύμβατες διαστάσεις φαινομένων, όλα αυτά, δηλαδή, που ενοχλούν έναν κόσμο ο οποίος εξακολουθεί να κλυμαπά στα θολά νερά της κοινωνικής μαγείας και να χορεύει γύρω από το τοτέμ της επικαιρότητας, εξακολουθεί ν' αποτελεί ένα μείζον πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα. Με το να πει κανείς, σήμερα, ότι τίποτε μέσα στον κοινωνικό κόσμο δεν είναι χωρίς κοινωνικό λόγο ύπαρξης και να επιχειρεί ν' αναδείξει τους κοινωνικούς του καθορισμούς δεν κάνει τίποτε άλλο από το να εξαναγκάζει σε άτακτη φυγή όλες αυτές τις μορφές πίστης οι οποίες συνδέονται με την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων και οι οποίες εξακολουθούν να υποστηρίζουν ότι το παν εξαρτάται από το θεό ή την τύχη, από το συμφέρον ή το άτομο, από την τεχνική ή το οικονομικό ή, και πιο πρόσφατα πάλι, από το βιολογικό. Η κοινω-

1. Στο παρόν άρθρο, παρουσιάζονται, λόγω έλλειψης χώρου εδώ, μόνο τα βασικά γεγονότα των εμπειρικών δεδομένων μιας έρευνας της οποίας η πλήρης ανάλυση, όπως και η συνέχειά της με αντικείμενο το Χορό, θα ολοκληρωθεί στο επόμενο τεύχος (βλ. Ν. Παναγιωτόπουλος & Μ. Βιδάλη, «Ο κόσμος των παραστάσεων^(β): Ο κοινωνικός χώρος του κοινού του Χορού», *Κοινωνικές Επιστήμες*, 2, 2013, υπό προετοιμασία)

προκειμένου να καταστεί δυνατή η ενιαία παρουσίαση της μεθοδολογικής διαδικασίας, της ανάλυσης και της σύγκρισης των αποτελεσμάτων σε σχέση με το κοινό και των δύο τεχνών, κι έτσι ν' αποφευχθούν οι επαναλήψεις κι οι επικαλύψεις που θα παράγονταν από τις απολύτως αυτόνομες δημοσιεύσεις: και τα δύο αυτά άρθρα αποτελούν ένα μόνο τμήμα των αποτελεσμάτων μιας πολύ ευρείας έρευνας, η οποία διε-

νεργήθηκε, στα πλαίσια του Ε.ΚΕ.ΘΕ.Χ. (Εθνικό Κέντρο Θεάτρου και Χορού), με αντικείμενο το χώρο του θεάτρου και του χορού στην Ελλάδα. Πέρα από τις παρουσιάσεις επιμέρους διαστάσεων της έρευνας αυτής, που θα ακολουθήσουν στο *Κοινωνικές Επιστήμες*, η συνολική παρουσίαση της έρευνας θα αποτελέσει αντικείμενο ενός υπό προετοιμασία βιβλίου με θέμα την ανθρωπολογία της μάθησης.

Προνομιακή μάθηση ή εκμάθηση του προνομίου¹: Ο κοινωνικός χώρος της ελίτ δευτεροβάθμιας ιδιωτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα

ΠΡΟΣ ΤΟΥ ΑΣΤΟΥΣ

Είστε η πλειοψηφία – στον αριθμό και στην εξουσία. Είστε η εξουσία, που είναι και δίκαιο. Κάποιοι από εσάς είναι πολυμαθείς και κάποιοι τσιφλικάδες. Η δοξασμένη μέρα που οι πολυμαθείς θα γίνουν τσιφλικάδες και οι τσιφλικάδες πολυμαθείς έρχεται. Η εξουσία σας τότε θα ολοκληρωθεί και δεν θα διαμαρτυρηθεί κανείς εναντίον της.

Ch. Baudelaire

Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί *προνομιακής μάθησης*² καθιερώνουν δύο σημαντικές ρήξεις μεταξύ του μαθητικού πληθυσμού: την πρώτη, ανάμεσα στους μαθητές των «μικρών» και των «μεγάλων» σχολείων, και τη δεύτερη, μεταξύ των μαθητών των διαφορετικών «μεγάλων» σχολείων, δηλαδή, μεταξύ ήδη κοινωνικά επιλεγμένων ατόμων που έχουν καθιερωθεί ως «ελίτ» και των οποίων η υπεροχή είναι κοινωνικά εγγυημένη. Με τον τρόπο αυτό, οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί, μέσω των πράξεων επίσημης αναγόρευσης, όπως οι

τελετές εγκατάστασης (*rites of institution*)³, «καθορίζουν» και «κατατάσσουν» μια «τάξη» ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες, οι οποίες, θεμελιωμένες, όπως είναι, στη διπλή λογική της ταυτόχρονης *ενσωμάτωσης* κι *απόρριψης*, συνενώνουν τα μέλη τους από κοινού προκειμένου να συμμετάσχουν σε ένα είδος κοινωνικά θεμελιωμένης ουσίας. Για τον Weber, σε κάθε δομή εξουσίας, εκείνοι «που είναι προνομιούχοι και τους οποίους συναντάμε στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική τάξη (*order*), αποφεύγουν να χειριστούν

1. Το παρόν κείμενο παρουσιάζει ένα πρώτο τμήμα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της υπό εξέλιξη διδακτορικής διατριβής με τίτλο: «Το πεδίο της ελίτ δευτεροβάθμιας ιδιωτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα: συμβολή στην ανάλυση του πεδίου εξουσίας στην ελληνική κοινωνία» στο Τμήμα Φιλοσοφικών & Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης υπό την εποπτεία του Καθηγητή Κοινωνιολογίας Νίκου Παναγιωτόπουλου. Σε επόμενο άρθρο θα εκτεθούν τα πλήρη δεδομένα της έρευνας αυτής καθώς και η ανάλυσή τους, η οποία θεμελιώνει τις βασικές επιλογές της κατασκευής του αντικειμένου που παρουσιάζονται –εξαιτίας μιας σειράς τεχνικών λόγων– μόνο γενικά εδώ.

2. Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί *προνομιακής μάθησης* ή *εκμάθησης του προνομίου* (*learning of privilege*) για τους απογόνους των ανώτερων κοινωνικών τάξεων και των ανώτερων τμημά-

των των μεσαίων στρωμάτων αποτελούν βασικό στάδιο στην κοινωνικοποίησή τους και απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση της κοινωνικής και πολιτιστικής αναπαραγωγής τους, όπως συμβαίνει στον αντίποδα της κοινωνικής ιεραρχίας, όπου τα παιδιά της εργατικής τάξης μέσω της αντίστασης, κατά κύριο λόγο, στη σχολική αυθεντία, κοινωνικοποιούνται και προετοιμάζονται για την απασχόλησή τους σε χειρωνακτικές εργασίες κι επαγγέλματα της εργατικής τάξης (*learning to labor*), όπως έδειξε ο Paul Willis (P. E. Willis, *Learning to labor: How working-class kids get working-class jobs*, Νέα Υόρκη: Columbia University Press, 1981).

3. Ένας από τους σημαντικότερους μηχανισμούς της λειτουργίας των *ελίτ σχολείων* είναι οι τελετές καθιέρωσης (νομιμοποίησης) και, για την ακρίβεια, οι *τελετές εγκατάστασης* («the rites of institution»). Οι τελετές αυτές επιδιώκουν να καθι-

ρώσουν (ή να νομιμοποιήσουν) ένα αυθαίρετο όριο, να εγκαθιδρύσουν, δηλαδή, μια θεμελιακή διαίρεση της κοινωνικής τάξης, κάτι που το επιτυγχάνουν με το να την καθιστούν αναγνωρίσιμη ως φυσική και νόμιμη και, άρα, παραγνωρίσιμη ως αυθαίρετη. Η *τελετή εγκατάστασης* αποτελεί μία πράξη κοινωνικής μαγείας που έρχεται να καθιερώσει και να φυσιώσει τις διαφορές. Στα βασικά αποτελέσματα της τελετής είναι «να διαχωρίζει όσους έχουν υποβληθεί σε αυτήν όχι απ' όσους δεν έχουν υποβληθεί ακόμη αλλά απ' όσους δεν πρόκειται με κανένα τρόπο να υποβληθούν, και να θεσπίσει έτσι, να εγκαταστήσει (*institer*) μόνιμη διαφορά ανάμεσα σε όσους αφορά η τελετουργία και σε όσους δεν αφορά». Βλ. P. Bourdieu: «Τελετές εγκατάστασης», στο P. Bourdieu, *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία* (μτφρ.: Κ. Καφαμπέλη, εισαγ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καραβίτσας, 1999, σσ. 169-181.

La comparaison interculturelle: questions de méthodes et de pratiques

«Trois degrés d'élévation de pôle renversent toute la jurisprudence; un méridien décide de la vérité...»: voilà le relativisme sociologique avant la lettre exprimé par un auteur, Blaise Pascal¹, dont l'œuvre philosophique et scientifique semble pourtant être inspirée par des principes normatifs opposés à un tel relativisme.

Dès l'émergence historique de la sociologie moderne vers la fin du XIXe siècle, le regard comparatif si intensément interlié avec le relativisme culturel se trouve placé au cœur même de l'*homo sociologicus* naissant et y constituer une disposition fondamentale de l'*habitus* du chercheur en sciences sociales: «La sociologie comparée n'est pas une branche particulière de la sociologie; c'est la sociologie même, en tant qu'elle cesse d'être purement descriptive et aspire à rendre compte des faits».

Même si cet hommage que Durkheim² rend à la méthode comparative risque d'irriter un siècle plus tard par son caractère apodictique et sa tonalité dogmatique, il n'est néanmoins guère difficile de se rendre à l'évidence de son bien-fondé épistémologique en ce qui concerne les spécificités des sciences sociales et/ou humaines face au monopole de la définition de «scientificité» usurpée et accaparée par ce que l'on appelle les sciences «naturelles». Vu les fausses oppositions issues de cette séparation entre sciences soi-disant «dures» et leurs contraires, les sciences apparemment «molles» par rapport au schème d'évaluation imposé, nous rappellerons rapidement quelques-unes des spécificités constitutives des sciences sociales afin de mieux rendre compte des enjeux théoriques et méthodologiques attachés à l'usage réfléchi du comparatisme en tant qu'instrument de connaissance sociologique par excellence.

L'affinité élective entre perspective sociologique et regard comparatif s'explique, selon le remarquable essai de P. Fauconnet et M. Mauss³ tout d'abord par le fait que les objets sociologiques –par définition– ne se prêtent pas à l'usage de l'expérimentation pratiquée en sciences naturelles: «L'expérimentation n'y est pas possible; on ne peut susciter, volontairement, des faits sociaux typiques que l'on pourrait ensuite étudier. Il faut donc recourir à la comparaison des divers faits sociaux d'une même catégorie dans diverses sociétés, pour tenter de dégager leur essence. Au fond, une comparaison bien conduite peut donner, en sociologie, des résultats équivalents à ceux d'une expérimentation»⁴.

Autrement dit, la comparaison méthodique est l'unique instrument heuristique disponible en sciences sociales permettant d'aller au-delà des considérations idéographiques plus ou moins arbitraires sur le monde social. Elle permet à base d'une observation systématique de la variabilité contextuelle des faits sociaux d'atteindre un niveau de construction d'objets sociologiques apte à dévoiler leurs déterminations structurelles et fonctionnelles.

Etant donné son caractère essentiellement «relationnel», l'approche comparative forme non seulement une arme redoutable contre les pièges de la pensée substantialiste et l'illusion historiciste quant à l'unicité irréductible d'un cas particulier, mais livre en même temps les bases heuristiques primaires d'une distanciation méthodique et d'un retour réflexif concernant les évidences du rapport spontané avec le monde social familier. Véritable moyen de rupture avec le «ça va de soi» des représentations sociales issues d'un contexte socioculturel spécifique, la mé-

1. B. Pascal, *Oeuvres complètes*, Paris: NRF, 1954.

2. É. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, Paris: Alcan, 1904, p. 169 [Σ.τ.Ε.: Στα

ελληνικά βλ. E. Durkheim, *Οι Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου* (μτφρ.: Λ.Μ. Μουσσούρου), Αθήνα: Gutenberg, 2000].

3. P. Fauconnet & M. Mauss, «La sociologie:

objet et méthode», in *Grande Encyclopédie*, Vol. 30, Paris, 1901, pp. 289-324.

4. *Ibid.*, p. 321.

Les apories des discours sur la mondialisation

«Il y a douze ans, la Terre était ronde. Aujourd'hui, la mondialisation a aplani notre planète». *Les Echos*, Publicité IBM, 30 décembre 2008.

La mondialisation: du mythe aux réalités

La mondialisation, on le répète sans cesse, apportera le bien-être, la liberté et l'émancipation de tous. Les déclarations des ministres de l'économie et de l'éducation, les discours des candidats aux postes électifs les plus en vue, les avis des économistes experts et les publicités pour les technologies les plus modernes concordent : la mondialisation, transformant toutes les pratiques, conduira l'humanité vers un avenir enfin raisonnable et l'usage intensif des T.I.C. (technologies de l'information et de la communication) renforcera ce processus. Bien entendu une telle «modernisation» «inéluçtable» et «irréversible» ne peut pleinement s'accomplir qu'à la condition de renverser certains obstacles dont, au premier rang, les mécanismes «arbitraires et «dépassés» des régulations étatiques «bureaucratiques». Aussi les Etats sont-ils pressés de mettre en place les dynamiques institutionnelles qui contribueront à ce que la mondialisation devienne une réalité: ainsi le conseil européen de Lisbonne, en mars 2000, puis la réunion des chefs d'Etat et de gouvernement des Quinze, à Feira en juin 2000, ont-ils affirmé que la priorité des prochaines années était de construire une «e-Europe» pour soutenir une «e-économie» et récemment encore cherché à relancer l'«économie de la connaissance». La multiplication de ces discours contribue à déformer la réalité de l'internationalisation relative de certaines pratiques et d'une certaine façon, avec une intervention des médias, (dossiers

spéciaux des hebdomadaires, émissions documentaires de la télévision), à fabriquer une sorte de mythe qui n'est pas sans rappeler ce que Marx disait de l'effet de la presse: «On croyait jusqu'à présent que la formation des mythes chrétiens dans l'Empire romain n'avait été possible que parce que l'imprimerie n'avait pas été encore inventée. C'est tout le contraire. La presse quotidienne et le télégraphe qui répand ses inventions en un clin d'oeil dans tout le globe fabriquent plus de mythes en un jour qu'on ne pouvait en fabriquer autrefois en un siècle (et ces veaux de bourgeois les gobent et les diffusent)»¹.

La mondialisation est donc un discours à la mode (peut-être aussi une utopie en voie de réalisation selon la logique d'un processus de *self-fulfilling prophecy*) comme l'ont été à d'autres époques bien d'autres vocables dont elle prend le relais en les englobant. On peut sans trop de risque prédire qu'avec ce discours il en sera de même qu'il l'a été avec les discours précédents. Les vertus qu'on lui prête aujourd'hui se dissoudront demain à l'épreuve de la réalité : le mot rejoindra les notions de *culture de masse*, *civilisation technicienne* et *post modernité* –qu'il englobe d'ailleurs– dans les archives des historiens de la culture qui pourront s'interroger sur ce qui fait qu'à chaque fois qu'apparaît un de ces mots passe partout, supposé capable de rendre compte de toutes les transformations du monde, des intellectuels applaudissent, s'en font les propagandistes, le portent à l'apogée pour, quelques années plus tard, le rejeter avec dédain. Il s'agit souvent d'intellectuels

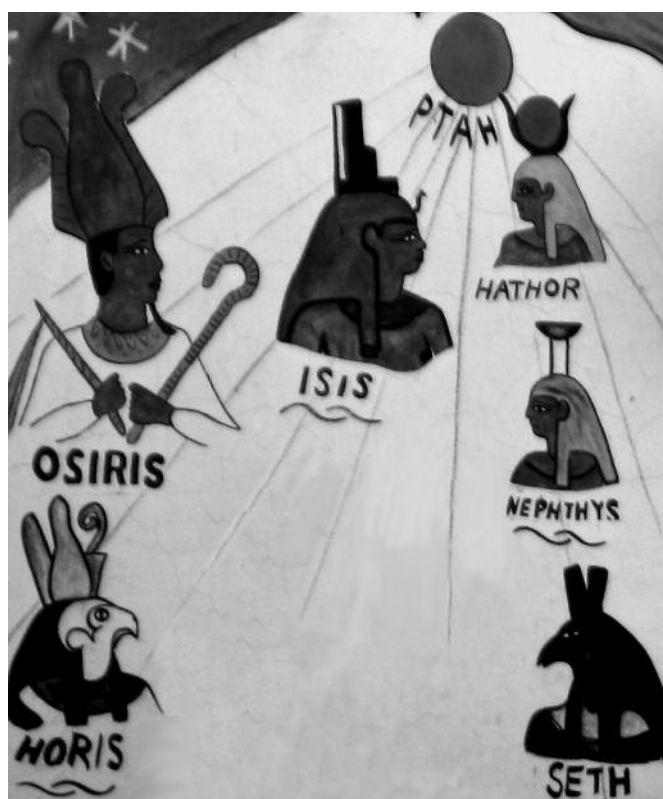
1. K. Marx, J. Marx, F. Engels, *Lettres à Kugelmann*, Paris: Editions Sociales, 1971.

L'anthropologie sociale est-elle soluble dans l'anthropologie du symbolique?

Sur l'inceste du deuxième type chez Françoise Héritier¹

Françoise Héritier a publié, en 1994, un livre intitulé *Les deux sœurs et leur mère*². Elle y développe une théorie de l'inceste totalement nouvelle centrée autour du concept d'inceste du deuxième type. Son ambition est de dépasser, tout en la conservant, la théorie de l'échange de Claude Lévi-Strauss³. Pour celui-ci la prohibition de l'inceste s'explique par son envers positif, l'obligation d'échanger. L'échange des femmes entre les hommes crée des liens entre familles biologiques qui resteraient autrement repliées sur elles-mêmes. La prohibition est donc au fondement de l'existence des sociétés. Selon Françoise Héritier, cette théorie, jusque-là «la plus convaincante», ne tenait compte que des interdits portant sur les consanguins. Elle restait muette sur les prohibitions portant sur les alliées (belle-mère, bru, sœur de la femme, etc.) et les laissait donc inexplicables. Or ces prohibitions sont présentes dans une foule de sociétés.

Pour les comprendre, il faut supposer l'existence d'un inceste homosexuel indirect entre consanguins de même sexe (mère/fille, père/fils, sœur/sœur, etc.) qui partagent le même partenaire ce qui entraîne «une intimité charnelle inconcevable entre consanguins». C'est ce qu'elle appelle un «inceste du deuxième type». La prohibition de l'inceste devient alors un problème de circulation des fluides entre les corps: «Le critère fondamental de l'inceste c'est la mise en contact d'humeurs identiques». Avoir des relations sexuelles avec la sœur de sa femme, c'est mettre en contact les deux sœurs en transportant les humeurs sexuelles de l'une dans la matrice de l'autre.

Une importance décisive est donnée à l'article 191 des lois hittites: «un homme, en un même lieu, ne peut avoir de rapports avec plusieurs femmes libres et également avec leur mère». Ici pourtant il n'y a pas d'inceste entre consanguins ou entre affins, «mais entre un personnage et une sé-

1. Je reprends ici un ensemble de conclusions présentées dans mon livre, B. Vernier, *La prohibition de l'inceste. Critique de Françoise Héritier*, Paris: L'Harmattan, 2009.

2. Fr. Héritier, *Les deux sœurs et leur mère: anthropologie de l'inceste*, Paris: Odile Jacob, 1994 [Σ.τ.Ε.: Στα ελληνικά βλ. Fr. Héritier, *Οι δύο αδελφές και η μητέρα τους: ανθρωπολογία της αιμομι-*

ξίας (μτφρ. Δ. Κοσμίδης), Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2005].

3. Cl. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris: Mouton, 1968 [1949].

Επιστήμη της επιστήμης των «μικρών χωρών»: ερευνητικό σημείωμα

Πρωταρχική πρόθεση του σύντομου αυτού κειμένου είναι να θέσει ερωτήματα και προτάσεις που βρίσκονται στη βάση μιας σειράς θεωρητικών αλλά κι εμπειρικών ερευνών, οι οποίες αφορούν τις σχέσεις ανάμεσα στα επιστημονικά πεδία των κοινωνικών επιστημών των «κέντρων» και των «μικρών κοινωνιών», ένα μικρό μέρος των οποίων έχει ήδη δημοσιευθεί¹. Αυτό κρίνεται απαραίτητο προκειμένου να καταδειχθεί ο κατ' ανάγκην συλλογικός χαρακτήρας της εργασίας που πρέπει να πραγματοποιηθεί αν κάποιος θέλει να κατασκευάσει ως ένα καθ' όλα επιστημονικό αντικείμενο την παραγωγή των επιστημονικών χώρων των λεγόμενων «μικρών» κοινωνιών.

Το πρώτο ερώτημα, λοιπόν, είναι πώς να προσεγγίσουμε τις σχέσεις μεταξύ των επιστημονικών πεδίων των κοινωνικών επιστημών του «κέντρου» και αυτών της «περιφέρειας», κατά τη διεργασία της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, χωρίς να υιοθετήσουμε την άποψη των κυρίαρχων «κέντρων», δηλαδή, αυτή την οποία, αν και μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς αναπαραγωγής και τις επιδράσεις της πολιτισμικής κυριαρχίας τους καθώς και να μελετήσουμε τις στρατηγικές συμβολικής εισαγωγής/εξαγωγής τους, δεν δίνει τόση σημασία στις παραλλαγές της σχέσης κυριαρχίας, των οποίων η αρχή τοποθετείται από τη μεριά των κυριαρχούμενων πεδίων.

Το δεύτερο ερώτημα συνδέεται εν μέρει με το πρώτο. Εφόσον ισχύει ότι οι επιστημονικές ανταλλαγές ανάμεσα στα κυρίαρχα επιστημονικά «κέντρα» και τους κυριαρχού-

μενους χώρους δεν λειτουργούν παρά μόνο στο βαθμό που συμφέρει τους δρώντες των κυριαρχούμενων πεδίων –συμβάλλοντας, συχνά, στην ίδια τους την κυριαρχία– τότε, πώς να μελετήσει κανείς, χωρίς να πέσει στην παγίδα των ιδιοκεντρικών αναλύσεων, τα ειδικά προβλήματα που ανακύπτουν σ' εκείνα τα εθνικά πεδία των κοινωνικών επιστημών, των οποίων η παρουσία στη διεθνή σκηνή δεν είναι ηγεμονική;

Οι προσεγγίσεις με τις οποίες επιχειρήθηκε ν' απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά και ν' αντιμετωπισθεί η ειδική λογική της παραγωγής των επιστημονικών παραγωγών των «μικρών χωρών», διαμορφώνοντας μια ογκώδη βιβλιογραφία τα τελευταία σαράντα χρόνια, φαίνεται να ταλαντεύονται ανάμεσα σε μια κατεύθυνση «ερμηνευτικού» ιδεαλισμού ή/κι ενός τελολογικού κουλτουραλισμού που συναντούμε στις επιστήμες της επιστήμης και του πολιτισμού και στη «ρεαλιστική» παράδοση που κυριαρχεί στις μελέτες των διεθνών σχέσεων, η οποία πραγματεύεται τις πολιτικές και τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ των κρατών.

Το διάζευγμα αυτό, που για πολύ καιρό δέσποζε στο χώρο κατασκευής της αντίστοιχης προβληματικής, τέθηκε υπό αμφισβήτηση, τα τελευταία είκοσι χρόνια, μεταξύ άλλων, υπό την πίεση των νέων μορφών του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, που ενεργοποιούνταν, και των σχετικά σημαντικών αποτελεσμάτων της ανάπτυξης των επιστημονικών χώρων των περιφερειακών κοινωνιών². Έτσι, σήμερα, το ερώτημα που φαίνεται να τίθεται νόμιμα, αν δούμε τις

1. Βλ. σχετικά, Ν. Panayotopoulos, «Les "grandes écoles" d'un petit pays: les études à l'étranger: le cas de la Grèce», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 121-122, 1998, σσ. 77-91. Ν. Panayotopoulos, «Une école pour les citoyens grecs du monde», *Regards Sociologiques*, 19, 2000, σσ. 29-55. Ν. Panayotopoulos, «Oppositions Sociales et oppositions scolaires: Le cas du système d'enseignement supérieur grec», *Regards Sociologiques*, 19, 2000, σσ. 57-74.

Ν. Panayotopoulos, «La conversion de l'état grec à l'économisme dominant», *Regards Sociologiques*, 21, 2001, σσ. 41-49. Ν. Panayotopoulos, «La sociologie de Bourdieu: Une théorie comme praxis et non comme logos», στο J. Dubois, P. Durand, Y. Wilkin, *Le symbolique et le social: La réception internationale de la pensée de Pierre Bourdieu*, Λιέγη: Les éditions de l'Université de Liège, 2005, σσ. 311-324. Ν. Panayotopoulos, «Le champ sociologique grec et les effets de la do-

mination symbolique internationale», *Regards Sociologiques*, 30, 2005, σσ. 91-99, μεταφρασμένη αναδημοσίευση στο Ν. Παναγιωτόπουλος (επιστ. επιμ.), *Διεθνής κυκλοφορία των ιδεών στο χώρο των ευρωπαϊκών κοινωνικών επιστημών: Πρακτικά Συνεδρίου 1-2 Ιουλίου 2005* (μτφρ.: Ε. Γιαννοπούλου), Αθήνα: Πολύτροπον, 2007, σσ. 45-58.

2. Βλ. για παράδειγμα, Μ. Featherstone (ed.), *Global Culture: Nationalism, Globalization and*